

МІФИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ: СПРОБА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

В. В. Зіновчук, д. е. н., професор
Житомирський національний агроекологічний університет

Розвиток сільськогосподарської кооперації як іманентної складової ринкової економічної системи поступово і неуклінно набуває обертів в нашій країні. Проте цей процес не відбувається так швидко, як того вимагає логіка структурних перетворень, як це досить докладно передбачено численними науковими розробками і як це, здавалося б, закономірно вимагають зусилля уряду. Практичне вирішення зазначеної проблеми варто пошукати в площині неоінституціональної теорії, а, точніше, в такому методологічному підході, коли, не ігноруючи дії ринкових чинників, вектор наукового пошуку доцільно розвернути в напрямі формування «правил гри» (формальних і неформальних), які мають забезпечити становлення кооперативного руху в Україні.

Чинники, що стримують поширення ринково орієнтованих кооперативів і, врешті, формування кооперативного руху в аграрному секторі національної економіки в цілому, можна умовно поділити на дві групи: зовнішні (екзогенні) і внутрішні (ендогенні). Про екзогенні чинники відомо багато, вони є предметом досить фундаментальних наукових досліджень. Їх варто згрупувати як такі, що стосуються усієї

аграрної сфери, та такі, що стосуються лише кооперативних структур [1; 2; 3; 4]. До специфічних екзогенних чинників вітчизняні дослідники найчастіше відносять недосконалість нормативно-правової бази, відсутність належної матеріально-технічної бази та обмеженість коштів для її формування, а також недостатній рівень просвітницької роботи серед потенційних кооператорів. І в цьому, поза сумнівами, дослідники дуже наближені до істини.

Мета даного дослідження полягає в тому, щоб звернути увагу як дослідників, так і кооператорів-практиків також на особливості економічної природи сільськогосподарського кооперативу як структури агробізнесу, які або неправильно, або недостатньо точно сприймаються релевантними сторонами, передусім самими кооператорами, але які певним чином формують інституціональну оболонку розвитку сільськогосподарської кооперації. Отже, йдеться виключно про ендогенні стримуючі чинники.

Гіпотетично допустимо, що ендогенні чинники з'являються через хибне або недостатньо кваліфіковане концептуальне уявлення про місію, можливості та механізми кооперативної взаємодії. Це, в контексті даного дослідження, названо **міфами**, або вигадками про кооперацію. Характеризуючи кооперативні міфи, відзначимо, що їх виникнення і поширення відбулося через відсутність подібних структур за часів тоталітарної системи і обмежений доступ до можливостей ознайомлення із зарубіжним і навіть вітчизняним (до часів насильницької колективізації) досвідом. Стереотипи колективного господарювання так глибоко викарбувалися у свідомості тих, від кого залежало закладання основ кооперативного законодавства в нашій країні, що це призвело до колосальної методологічної помилки у формування правового поля розвитку кооперації. Зокрема, йдеться про зведення в одному законодавчому акті (1997 р.) двох абсолютно різних за своєю економічною ідеологією організацій – обслуговуючих і, так званих, виробничих кооперативів, які уособлюють модифікований вид колективного господарства (колгоспу). Ця помилка належним чином не виправлена донині.

Усвідомлення економічних міфів дає можливість об'єктивно оцінити роль сільськогосподарської кооперації, а, отже, не перебільшувати її значення. Кооперація важлива на певному етапі як ефективний шлях встановлення зрівноваженого ринкового механізму, як засіб протистояння монополістичним проявам та непродуктивному посередництву, як економічний інструмент захисту інтересів сільськогосподарських товаровиробників та всього сільського населення. Але, по-перше, кооператив як економічна організація теж

має певні недоліки; по-друге, кооператив чи кооперативне об'єднання також може порушити ринкову рівновагу, якщо перетвориться на монополіста; по-третє, згідно закону діалектики «про заперечення заперечення» кооператив на певному етапі може трансформуватися в іншу структуру, що все частіше трапляється в сучасному світі. Однак, перш ніж стати досконалішою структурою, організаційна взаємодія сільськогосподарських товаровиробників проходить «кооперативну фазу», хоча багатьох влаштовує кооперативний статус бізнесу і в майбутньому.

Безумовно, не можна заперечувати існування різних думок щодо конкретного формулювання кооперативних міфів. Дослідники й ті, хто практично стикалися із заснуванням та консультативним супроводом діяльності сільськогосподарських кооперативів, мають свою сформовану думку щодо цього питання. Не претендуючи на всеохоплююче і остаточне узагальнення (лише як на початок дискусії), пропонуємо своє бачення деяких основних невідповідностей концепції кооперативного підприємства в ринковій економічній системі, що зустрічаються в Україні як в теорії, так і на практиці.

Перший міф: розвиток кооперації можливий лише за умови безповоротної фінансової допомоги з боку держави чи будь-якого іншого інвестора. Головний аргумент на користь подібного твердження – відсутність належних коштів у потенційних кооператорів, за допомогою яких можна розпочати і підтримувати свій бізнес. При цьому не згадується про те, що знеособлені безповоротні кошти не цінуються кооператорами, а, отже, й не використовуються ними ефективно. Вихід із такої ситуації перенесення тягаря матеріальної відповідальності та ризиків з кооперативу в цілому на кожного з його членів індивідуально за принципом пропорційності (пропорційно обсягам послуг, отриманих через кооператив). Не йдеться про те, що держава не повинна підтримувати розвиток кооперації фінансово, натомість ця підтримка має бути ефективнішою, а механізм контролю – більш прозорим. Цікаво, що найбільші «спалахи» розвитку кооперації в різних країнах відбувалися саме тоді, коли держава не мала можливості повноцінної підтримки сільськогосподарських товаровиробників (повоєнні роки, кризи, депресії). Саме за таких обставин кооперація виконувала своє головне призначення як організації взаємодопомоги, а кількість і розміри кооперативних структур масово зростали.

Другий міф. Прибуткова мотивація в кооперативі відсутня, оскільки він є не прибутковою організацією. Кооператив, насамперед, – це підприємство, а кожне підприємство, апіорі, створюється для отримання прибутку. І кооператив теж на це націлений. Але питання полягає в тому,

хто має право на привласнення прибутку. Якщо розглядати кооператив як продовження самого господарства, про що так влучно стверджували всесвітньовідомі вчені-кооператори О. Чайнов [5] і І. Ємельянов [6], то логічно, що власником прибутку від кооперативної діяльності (до речі, як й збитку) є сільськогосподарські товаровиробники-члени кооперативу. В іншому випадку кооператив сам перетворюється на посередницьку структуру. Щоб уникнути такої ситуації, кооперативи мають відповідні механізми перерозподілу доходів та внутрішнього інвестування з урахуванням необхідності розширеного відтворення, витрат на соціальні потреби та забезпечення інших функцій прибутку.

Третій міф. Кооператив – досконала економічна організація.

Відомо, що успіх кооперативу визначається масштабами та згуртованістю у соціальному відношенні [7]. Проте кооперативи не визнають зовнішніх інвесторів в традиційному для нашої країни розумінні, тому що за своєю суттю є неприбутковими структурами, механізми розрахунків з інвесторами не відпрацьовано. Не складаються відносини у кооперативів із комерційними банками, принаймні це не стало поширеною практикою, а кооперативні банки в Україні взагалі не існують. Система управління в кооперативах занадто інертна (загальні збори – правління – виконавча дирекція), що суттєво уповільнює оперативне прийняття принципівих управлінських рішень. В умовах посиленого членського контролю (особливість кооперативної організації) важче зберігати комерційну таємницю. І нарешті, кооперативи, зазвичай, не використовують агресивних маркетингових стратегій та занадто ризикованих фінансових операцій. Отже, кооператив – не панацея, а лише можлива альтернатива у виборі способу виживання за умов агресивного ринкового середовища.

Четвертий міф: сільський соціум готовий до масової і усвідомленої підтримки кооперативних процесів. Істориками доведено, що сільське населення на етнічній території України з давніх часів вдалося до групових дій господарського (економічного) спрямування [8]. Певною мірою подібна практика збереглася й до нинішніх часів. Однак в часи відносно різкого зменшення частки сільського населення, його старіння, міграції до міст, насамперед, його економічно активної частини та деяких інших негативних тенденцій, можливості та масштаби господарської взаємодії в сучасному селі дещо ослабли. За цих обставин, гострою стала проблема місцевого самоврядування та посилення в цьому процесі ролі сільських громад. Кооперація розглядається як складова системи самоорганізації населення, і це відповідає практиці країн з ринкової економікою і демократичним суспільством. Проте створення кооперативів, особливо при сільських

громадах, наражається на побоювання з боку їх потенційних членів щодо повернення часів знеособленої відповідальності та дисфункціональності колективного господарювання. Це дає підстави стверджувати, що сільський соціум дуже обережний у своєму ставленні до масової «кооператизації», і саме ця робота, що має проходити через свідомість селян, вимагає найбільших зусиль.

Висновки

1. Розвиток сільськогосподарської кооперації в Україні уповільнюється дією деяких чинників ендогенного характеру (кооперативних міфів), пов'язаних з хибним або недостатньо кваліфікованим концептуальним уявленням про місію, можливості та механізми кооперативної взаємодії. Серед них найбільш небезпечними є орієнтація на безповоротну фінансову допомогу з боку держави, неправомірне трактування неприбуткового статусу кооперативу, перебільшення можливостей кооперативу як економічної організації, завищення стану готовності сільського населення до масової «кооператизації» та усвідомленої підтримки кооперативних процесів.

2. Подолання кооперативних міфів необхідне для удосконалення інституціонального середовища розвитку кооперативних процесів («правил гри»). Зокрема, з позиції формальних інституцій, головним чином актуалізованих за допомогою державного регулювання, існування міфів має бути враховано у подальшому удосконаленні кооперативного законодавства та розробці підзаконних нормативних актів, особливо щодо протистояння псевдокооперативним утворенням та захисту неприбуткового статусу кооперативу.

3. Неформальні інституції, які визначають вплив на кооперативний процес сільської громади та суспільства в цілому, мають знаходити свій розвиток у двох основних напрямках: 1) підвищенні рівня просвітницької роботи серед потенційних кооператорів і 2) посиленні ролі місцевого самоврядування та громадських організацій в розвитку кооперативного руху на селі.

Список використаних джерел

1. Молдаван Л. В. Основні закономірності розвитку обслуговуючих кооперативів в Україні // Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту. – 2001. – № 5–6. – С. 16–17.
2. Горбонос Ф. В. Кооперація: методологічні та методичні основи. – Львів: Львівський державний аграрний університет, 2003. – 264 с.
3. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика: монографія. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2008. – 347 с.

4. Гончаренко В. В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та Україні (теорія, методологія, практика). – К.: Глобус, 1998. – 256 с.
5. Чаянов А. В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. – М.: Наука, 1991. – 455 с.
6. Emelianoff, Ivan V. 1948 (Reprinted 1995). *Economic Theory of Cooperation: Economic Structure of Cooperative Organizations*. Davis, CA: University of California. – 271 p.
7. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации. – М.: Экономика, 1989. – 496 с.
8. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – New York: TUK, 1964. – 624 с.